

DET TIDLIGSTE DANSKE TILLØB
TIL LIVSFORSIKRING
EN DØDFØDT TONTINE 1653

AF

C. RISE HANSEN

Det kongelige Biblioteks danske afdeling ejer de tidligste trykte vidnesbyrd om et interessant forsøg på at etablere livsforsikring her til lands, og det er så heldigt, at der også fra anden side kan skaffes aktstykker til nærmere oplysning om denne sag. En ekstragevinst for boghistorien er det, at der blandt disse aktstykker findes den specificerede regning for reklametryksagernes fremstilling.

Regninger for udførelse af bogtryk fra 1600-årene hører utvivlsomt til de arkivalier, der ret sjældent påtræffes, i hvert fald uden for de offentlige arkiver. De fortjener at fremdrages, fordi de kan give oplysninger om oplagsstørrelser, om trykkenes fremstillere og måske også – vel især hvor det drejer sig om småtryk – underretning om nu tabte tryk.

Den bogtrykkerregning, som opmærksomheden her henledes på, opbevares uden for de offentlige arkiver og biblioteker, idet den findes blandt generalpostmester Poul Klingenberg's papirer på hovedgården Jarlsberg (ved Tønsberg) i Norge;¹⁾ herimellem findes en pakke papirer vedr. det såkaldte Frugtbringende Selskab, dels originale breve, overvejende til Klingenberg, dels dennes koncepter til breve og udkast til reglementer o.l., desuden en del aktstykker i kopier udleveret til Klingenberg af administrationen i København, først og fremmest af Danske Kancelli, værdifulde papirer, der nu til dels ved de kassationer, som uforstandige arkivarer alt for ofte har foretaget, er gået tabt i de statslige arkiver.²⁾ I denne pakke papirer findes den omtalte bogtrykkerregning.³⁾

Det Frugtbringende Selskab (eller Compagni, som det også kaldes), på tysk Die Nutzbringende Gesellschaft, var et livsforsikringsselskab efter tontineprincippet (opkaldt efter ideens fader Lorenzo Tonti), hvori forsikringstagerne indskød en kapital een gang for alle, og således at renterne inden for forskellige aldersklasser årligt skulle fordeles mellem de

indtegnede, der var i live; de årlige udbetalinger pr. person ville derved blive stigende med det aftagende antal overlevende. Når alle indtegnede var døde, tilfaldt de indbetalte kapitaler endeligt selskabet eller som i dette tilfælde kongen. Reelt ville det naturligvis komme til at betyde, at kongen straks overtog de indbetalte kapitaler, men bandt de fornødne renteydelser, indtil alle indtegnede var døde.⁴⁾

Det storslåede projekt kunne ikke gennemføres i Danmark, men har historisk ikke ringe interesse som den første tontine i Europa, der – i maj 1653 – opnåede statslig godkendelse og søgtes gennemført i det daværende dansk-norsk-tyske monarki. I november s.å. godkendte Ludvig XIV en lignende tontine i Frankrig, men da Parlamentet i Paris nægtede indregistrering af den, kunne den ikke i denne omgang føres ud i livet.⁵⁾ Danmark har således afgjort føringen på dette felt, selv om selskabet straks kuldsejlede på grund af manglende kapital og interesse i befolkningen.

Poul Klingenberg så iøvrigt meget realistisk på forholdene; for ham stod det fra begyndelsen helt klart, at projektet kun kunne gennemføres ved tvangsforanstaltninger gennem et kongeligt påbud om, at de velhavende *skulle* tegne sig. At han siden måtte gå fra dette forlangende, skyldtes utvivlsomt modstand fra det danske rigsråd, der på egne og standsfællers vegne modsatte sig i en meget pengeknapp tid på denne måde at lade sig berøve kapital. Heroverfor måtte kong Frederik III bøje sig, skønt det naturligvis ville have været ham meget kærkomment at få de store kapitaler – 1.600.000 rdlr. (16 tønder guld, som man sagde i datiden) med fradrag af omkostninger til planens ophavsmænd – ledet ind i rigets meget slunkne kasse til dækning af trykkende gæld. De 80.000 rdlr., der skulle bruges til de årlige udbetalinger en årrække fremover, lykkedes det – som det senere skal omtales – efter adskillig diskussion at få sikret på betryggende måde.

Poul Klingenberg var kommet til København i oktober 1652. Som knyttet til handelshuset Albert Baltser Berns kunne han påregne adskillig good-will ved hoffet; der var her åbenbart især forbindelse til dronning Sophie Amalie, og Klingenberg havde utvivlsomt fra første færd desuden støtte fra den pengestærke holstenske adel, herunder den kongen meget nært stående rigsgreve Christian Rantzau, statholderen i hertugdømmerne, idet provenuet bl. a. skulle bruges til at udbetale holstenske långiveres gæld. Klingenberg forstod også at benytte kontante tilskud, når vejen for projektet skulle banes frem til majestæten; han oplyser selv i januar 1653, at af de 10%, som man da regnede med skulle tilfalde ideens fædre af det samlede provenu, havde han måttet

1 Maü: i 1653.

V Frederich den
Tredie / med Guds
Naade / Danmarks / Nor-
gis / Wendes oc Gøttes Konning /
Hertug udi Sleſwig / Holſten /
Stormarn oc Dytmerſken / Greff-
ve udi Oldenborg oc Delmenhorſt /
helfe alle oc en huer / ſom dette læſe
oc forrekommer kierligen oc evinde-

ligen med Gud oc Vor Naade / Vi gifver eder herhos Naadigſt
at vide / huorledis Os Elſkelige Poſſoel Klingenberg for nogen
Tid ſiden / haſſver giort Os en underdanigſt *Propoſition* oc For-
ſlag / ſom et nyt oc icke tilforne funden Verck / ſom udi Vore
Lande oc Riger / ſaa oc Førfendomme / Sleſwig oc Holſten / be-
quemmelig oc vel anrettis oc i Verck ſtilles kunde / da effterdi ſaa-
dant icke alleenifte til det gemeene oc *privat* Beſte ſig ſtrecker / men
endoc ſaa it nyttigt *Expedient* oc Middel at være beſindis / huor
ved i diſſe beſuærlige Tider / foruden Vore Underſaatters / oc
ſærdelis de Fattigis Lyngſel / en anſeelig *Summa* Penge til for-
næffnde Vore Rigers oc Landers oc deſſen Indbyggeris Belfert
kunde til vepe bringis / ere Vi Naadigſt til Sinds / fornæffnde
Forſlag udi Vore Riger / Førfendomme oc Lande at anrette oc
ſtabilere lade / eracter derfor fornøden ved denne *Publication* alle
oc en huer / ſaa vel Voris egne ſom fremmede / her om Voris
Naadigſte Villie at lade forſtendige / huorledis oc paa huad ma-
neer det anordnes kand / at huer Mand det beſtemmeligen kand ſaa
at vide / paa det de deris egne / ſaa vel ſom deris / dennem onhø-
riges Beſte oc Belfert kunde i act tage / anſeende ſaa vel Voris
oc Vore Rigers / Førfendommers oc Landers *Interesse*, ſom de-
ris egen Gewinnſt oc Fordeel (huilcke ſig her udinden indlader) for-

A ij

mo

love $\frac{1}{6}$ til en ven, uden hvis hjælp kongens brev ikke kunne opnås. Denne vens navn nævnes ikke; måske er det ikke alt for uretfærdigt at gætte på, at venen var Christoffer Gabel, hvis ry på dette punkt ikke er godt; Gabel var kongelig kammerskriver og omslagsforvalter; hans bekendtskab med Klingenberg var utvivlsomt af ældre dato.

Klingenberg kom iøvrigt ikke til København direkte i egenskab af udsending for det Bernske handelshus, men synes gennem dets formidling at være antaget af den i Paris boende bankier og storkøbmand Gerard Heusch, bag hvem stod en mere mystisk figur Honoré de Coriolis, baron de Limay; denne må have repræsenteret italieneren Lorenzo Tonti, der da levede i Frankrig og var nært knyttet til kardinal Mazarin.

Det hele projekt var således godt emballeret, men umiddelbart ikke alt for tillidvækkende. Ved sin ankomst til København kendte Klingenberg ikke (og forøvrigt næppe heller Heusch) planens enkeltheder, som for så vidt med rette heller ikke kunne udleveres uden videre, da det så havde været muligt for kongen at føre tontinen ud i livet uden at betale den afgift – for know-how ville vi måske sige i dag – der naturligvis var det væsentlige for bagmændene og da først og fremmest for Lorenzo Tonti. Klingenberg kunne kun oplyse, at kongen i løbet af 3 måneder ville kunne skaffe sig de 1.600.000 rdlr. (hvoraf dog oprindeligt 20% skulle gå til ophavsmændene) mod en årlig ydelse af 80.000 rdlr., som efter nogen tids forløb ville ophøre; han kunne tilføje, at det ikke drejede sig om nye toldafgifter eller lignende byrder, men at forslaget – som det så smukt hed – ville gå på rigets og befolkningens bedste.

I december 1652 var forhandlingerne nået så vidt, at Klingenberg modtog besked om planens enkeltheder, delvis fremsendt i kode, og kunne åbenbare dem for kongen mod, at denne skriftligt forpligtede sig over for Klingenberg og konsorter. Kongen sendte derefter i begyndelsen af januar 1653 det modtagne forslag til udtalelse, dels hos de holstenske landråder og amtmænd (det kendte, betydningsfulde Kieler Omslag holdtes netop i begyndelsen af januar), dels hos de i Viborg da ved Snapstinget samlede jyske rigsråder samt hos den fynske rigsråd Jørgen Brahe og den sjællandske rigsråd Niels Trolle. Klingenberg tog selv de kongelige skrivelser med sig og rejste først til Kiel; efter et ophold i Hamborg begav han sig i slutningen af januar videre til Viborg. Holstenerne, der ville få størst fordel af planens gennemførelse, var mere imødekommende end de jyske rigsråder; disse har vist allerede nu gjort front mod, at tontinen blev påtvunget de velhavende i befolkningen. Sagens afgørelse blev i hvert fald udsat til forelæggelse for det til april berammede samlede møde af det danske rigsråd. I februar-marts, da

Klingenberg opholdt sig i København, forhandlede han videre med kansleren Christian Thomesen Sehested og rigshofmesteren Joachim Gersdorff, og om ikke før så blev i hvert fald nu tvangsmomentet helt udelukket. Adskilligt bryderi for Klingenberg voldte et konkurrerende forslag fra den i Hamborg bosatte jøde Duarte de Lima,⁶⁾ der havde fået nys om projektet og – for at få foretagendet til at glide lettere igennem – ville kombinere det med et lotteri; de Lima mente imidlertid slet ikke, at tontinen kunne gennemføres uden et kongeligt påbud om tvungen deltagelse af de mere velhavende, mens Klingenberg bøjede af for modstanden herimod. Der vides desværre meget lidt konkret om rigsrådets behandling af projekterne; men at man fra højeste sted lagde vægt på gennemførelse af et af projekterne, utvivlsomt fra første færd det af Klingenberg fremførte, fremgår af, at dette straks kom til behandling på rigsrådets første mødedag i denne session, den 4. april 1653, Duarte de Limas forelagdes 6. april; forslagene er formentlig gået til behandling i et udvalg af rigsråder, hvor man bl.a. overvejede en nedskæring af deres omfang. Klingenberg ønskede imidlertid sit projekt fastholdt i dets oprindelige udstrækning, og o. 1. maj eller få dage senere må forhandlingerne være afsluttet til Klingenberg's fordel, men uden anvendelse af tvangsmæssig indskrivning i selskabet.

Der skulle nu reklameres for Det Frugtbringende Selskab (*Die Nutzbringende Gesellschaft*), hvis navn i reklamemæssig henseende må siges ikke at have været dårligt valgt. Det hastede tilmed. Klingenberg havde oprindeligt regnet med, at selskabet kunne træde i virksomhed 1. maj; men dette tidspunkt var siden blevet udsat til 1. juni og siden til 1. juli forårsaget af de mange og vanskelige forhandlinger. Indtegningen skulle dog som først bestemt slutte 1. september 1653. Klingenberg må have haft alt klart, da kongen og rigsrådet havde givet grønt lys for planen, og det var ikke noget helt lille materiale, der skulle medtages i det ovenfor nævnte prospekt, som nu skulle trykkes for at overbevise eventuelle liebhavere om det frugtbringende og nyttige i at indtegne sig. 49 tryksider i en lille kvart blev det til, og udsendt i såvel en dansk- som en tysksproget udgave;⁷⁾ heraf var den tyske den originale, den danske (bortset fra visse bilag) overvejende en oversættelse heraf; Klingenberg har på dette tidspunkt næppe været fortrolig med dansk; hans korrespondance med konge og administration var – ligesom de Limas – altid på tysk.

De prospekter, der nu skulle trykkes, indledes med et kongeligt åbent brev på 23 tryksider – i sin oprindelige form forfattet af Klingenberg. Heri redegøres for selskabets opbygning og dets planlagte virke, herunder det vigtige punkt, hvilken sikkerhed der var stillet for, at udbeta-

lingen af de ydelser, der årligt skulle ske til forsikringstagerne, virkelig kunne finde sted. I tilslutning til det åbne brev aftrykkes 22 bilag; de to første oplyser om de forsikringsmæssige kalkulationer for to af de 8 aldersgrupper, hvori de indtegnede skulle opdeles, for 1. klasse (personer i deres 8. år og derunder) og for 8. klasse (personer fra 56 til 64 år og derover); mortalitetsberegningerne var naturligt nok, datidens statistik taget i betragtning, løst underbyggede; efter moderne forsikringsberegninger for optimistiske, således at selskabets udgifter i virkeligheden ville være blevet større end antaget.⁸⁾ For den 8. klasse, altså de forsikrede, der ved indtrædelsen var 56 år og derover, regnede man med, at der i 1669 kun var een i live, der da ville oppebære en årlig udbetaling på 10.000 rdlr., og ialt fra den første beskedne udbetaling i 1654 på 5 rdlr. 42 sk. lybsk 4 penge til og med 1669 havde modtaget godt 24.771 rdlr., alt for de 100 rdlr., der oprindeligt var indskudt; men det beregnedes så også, at denne heldige person 1669 forlod det jordiske, så selskabet kunne slippe for yderligere forrentning i denne klasse, hvis indbetalte kapitaler, om alt var gået efter planen, beløb sig til 200.000 rdlr., hvorfra gik 10% til idémændene. For børnene i 1. klasse (alder indtil 8. år) redegjordes ligeledes for de beregnede udbetalinger; det mentes, at sidste deltager heri døde 1724, og dette år oppebar de 10.000 rdlr. som eneste overlevende, således at hans eller hendes samlede udbytte fra 1654 ialt blev 30.894 rdlr. 26 sk. lybsk; denne indskyder var så ungefær 75 år. Men, tilføjes det lokkende i prospektet, „saa fremt samme Person fleere Aar lefver, som tjt oc ofte skeer, at nogen naaer 80 eller 90 Aar oc der ofver, da hafver den Person huer Aar 10.000 Rigsdaler at indtage, huilckit til nogle hundrede tusinde Rigsdaler sig kunde er-strecke“. Ikke dårligt formuleret af en reklamemand i 1653; et andet sted siges det også: „oc kand mand herforuden hafve det Haab, at der-som nogen lenge lefver, hand med den føye Summa som hand nu monne indlegge, sig oc sin Familiam kand rjg gjøre, oc det som meere er, be-finder sig ocsaa, at saa fremt nogen icke alt fortjlig bortdøer, hand da kand hafve meere Nytte oc Gaffn aff dette Verck, end om hand ellers Penge paa Rente udsatte, efftersom hand udi faa Aar, oc i særdeliszhed, udi den sidste Classe udi sex Aar, saa megen Rente annammer, at hand hafver sit Capital igien udi sin Pung, oc derfor uden Forhaabning, at hand endda Rjgdom der ved kand erlange“. Ja, om befolkningen bare havde kendt sin besøgstid.

Resten af bilagene, nr. 6-22, angår assignationer og garantier, der skulle overbevise forsikringstagerne om, at de beløb, der fremover skulle udbe-tales dem i overlevelsrente, var virkeligt sikrede; en almindelig henvis-

ning til, at kongen garanterede, fandt man i datiden helt utilstrækkelig; enhver, der kunne tænkes at tegne sig, vidste, at kongen og endnu mere hans kongelige fader Christian IV havde udstedt masser af forskrivninger og gældsbeviser, uden at der nødvendigvis kom noget kontant ud heraf, og dette var ikke noget specielt dansk fænomen. Der henlagdes derfor – som det fremgik af bilagene – nøje angivne indtægter til betaling af de 10.000 rdlr., der efter planen årligt skulle udbetales i hver af de 8 klasser, så længe der var overlevende i dem.

Klingenberg begyndte klogeligt med at afstrykke en assignation på 5.000 rdlr. årligt til hver klasse, udstedt af statholderen i hertugdømmerne grev Christian Rantzau og 4 landråder og amtmænd sammesteds; de kapitalstærke holstenske adelsmænds forpligtelser måtte virke tillidvækkende, og hermed var halvdelen af de årlige udgifter dækket ind. Den anden halvdel skulle skaffes fra den dansk-norske halvdel af monarkiet, og det havde været vanskeligere; der havde været peget på Øresundstolden, hvis indtægter tilgik kongen personligt; men dette anslag aspareredes, formentlig af kongen; andre muligheder overvejedes; da bilagene skulle gå i trykken var man nået til at lægge de årlige udbetalinger, dels på visse danske len: Tranekær (Langeland), som Christian Rantzau da havde som len, og Riberhus og Koldinghus len, dels på indtægterne af kvægtolden fra Ribe og Kolding samt på indtægter af københavnske toldafgifter, utvivlsomt, når nu Øresundstolden ikke kunne anvendes, noget af det sikreste, der kunne præsteres. Fra Norge tog man afgifterne af Østerdalens kobberværk, som var bortforpagtet til Albert Baltser Berns' arvinger og Leonhard Marselis, solide handelsfolk. Endelig blev Klingenberg nødt til at tage del i udgifterne personligt; han skulle årligt bidrage med 400 rdlr. til hver klasse, altså 3200 rdlr. årligt. For at gøre det hele endnu mere pålideligt og vise, at det ikke blot var den f.t. regerende monark, der hæftede for selskabets forpligtelser, uanset hvem der var konge, garanterede endelig rigsrådet sammen med kongen – i bilag nr. 21 – for udbetalingen af de 80.000 rdlr. årligt, „saa fremt imod Forhaabning sig kunde tildrage, at en eller anden Post aff den anvjste Rente, enten formedelst uformodelig Tilfald eller huorledes det anderledis skee kunde, udeblifver“. Klingenberg selv, der skulle være selskabets direktør, pantsatte yderligere som sikkerhed for sin administrations pålidelighed – se bilag 22 – al sin ejendom – nuværende og fremtidig – og i særdeleshed sine jyske godser på Mors og i Salling, der i hartkorn beløb sig til 1233 tønder.

Forhandlingerne med konge og rigsråd er – som tidligere omtalt – næppe afsluttet før o. 1. maj eller lidt ind i maj 1653; man har måske

også måttet afvente en ny skrivelse fra de holstenske råder derom, og den nåede først til København 5. maj.⁹⁾ Klingenberg kunne da straks lade prospektet gå i trykken. For læseren i dag virker det påfaldende, at ikke alene det kongelige åbne brev, der fylder godt halvdelen af prospektet, er dateret 1. maj, men at også alle de dertil hørende bilag, der er daterede, har denne samme dato. Man får en mistanke om, at der har været manipuleret med datoerne, måske for at få dem så friske som muligt;¹⁰⁾ alt for kunderne!

Det var en anset bogtrykker i København Melchior Martzan, der også arbejdede for regeringen,¹¹⁾ som Klingenberg havde henvendt sig til for at få trykt det prospekt, der nu skulle spredes over kongens riger og lande.

Hans udaterede regning har følgende ordlyd:

Habe ich für Herrn Klingenberg gedruckt Die Fruchtbringende Gesellschaft auff Dänisch 100 Exemplar auff guth Papier vnd 350 auff gemein Papier, vnd hat 6½ Bogen. Ist guth Papier darzu kommen 26 Bücher, das Buch 10 β, ist für das gute Papier 4 dlr. 4 β.

Jst darzu kommen gemein zu die 350 Exemplar 91 Bücher, dass Buch 5 β, ist für gemein Papier 7 dlr. 7 β.

Noch habe ich das deutsche Die Fruchtbringende Gesellschaft für Herrn Klingenberg gedruckt 125 Exemplar auff gute Papier, vnd 275 [antagelig fejl for 175] auff gemein Papier, vnd hat 6½ Bogen. Ist darzu gekommen gutt Papier 33 Bücher, das Buch 10 β, ist für gutt Papier 5 dlr. 10 β.

Jst dar kommen gemein Papier zu die 175 Exemplar 45 Bücher, das Buch 5 β, ist für gemein Papier 3 dlr. 2 mk. 1 β.

Summa 19 dlr. 3 mk. 6 β.

Melchior Martzan B.

[Med Klingebergs hånd] Noch den gesellen 2 mark drinkgelt.

[På regningens bagside med samme hånd] Rechnung von Melcher Martzan buchtrucker.

Det ses heraf, at prospektet i den udfærdigelse, der henvendte sig til Danmark og Norge, tryktes i et oplag på 100 eksemplarer på godt papir og 350 eksemplarer på almindeligt papir, den tysksprogede i oplag på 125 på godt papir og 175 på almindeligt papir; pudsigt nok, at der af den tyske tryktes flere eksemplarer på godt papir; men den har vel henvendt sig til et mere fornemt publikum.

For papir og tryk tog Martzan, som regningen viser, 19 dlr. 3 mk. 6 sk.; Klingenberg gav derudover svendene 2 mk. i drikkepenge, måske har det skullet gå hurtigt. Iøvrigt var det beløb, Martzan fik, ikke så stort, at det betød noget på Klingenbergs samlede udgiftsregnskab for hele foretagendet. Det er derimod påfaldende, at bogbinderen, der indbandt prospekterne, skulle have mere;¹²⁾ men indbindingen af en del af dem har måske været i silke.¹³⁾

Såvel bogtrykker som bogbinder må have været færdige med deres arbejde omkring 12. maj, idet det kongelige missive, hvormed prospekterne udsendtes til lensmændene overalt i Danmark og Norge er dateret denne dag.¹⁴⁾ Nu er det ikke sikkert, at Danske Kancelli har kunnet ekspedere alle disse følgeskrivelser, der havde en ret omfattende tekst, aldeles omgående, så helt nøjagtigt kan det ikke siges, hvornår de er blevet udsendt; men Klingenberg har vel skyndet på, og af hans opgørelse over sine udgifter¹⁵⁾ ses det, at han i 1653 har betalt først 60 rthlr. i Kancelliet for at bringe sagen på papir og desuden 20 rthlr. til en skriver, der havde skrevet i sagen, ikke helt små beløb i datiden. Det kan da også konstateres, at missivet eller prospektet, antagelig begge, 24. maj 1653 blev forkyndt på Antvorskov birketing.¹⁶⁾ Længere tid er naturligvis hengået, inden prospekterne nåede frem til Jylland, for slet ikke at tale om de fjernere len i Norge. I Danmark fik hver lensmand tilsendt 3 stk., i Norge fik visse store len 6 eksemplarer, de øvrige 2 stk. I Danmark fordeltes på denne måde godt 160 stk., i Norge 87, ialt o. 250 eksemplarer; der blev for så vidt ikke ruttet med disse tryksager; nogle af de store len i Danmark, der fik 3 eksemplarer, havde adskillige herreder, birker og købstæder under sig, så prospekterne har måttet cirkulere til læsning på tingene. På tilsvarende måde må amter og købstæder i hertugdømmerne være blevet underrettet, og desuden har Klingenberg utvivlsomt fordelt eksemplarer mellem formående bekendte ved hoffet og andetsteds.

Prospektet forekommer os i dag ikke sat op som nogen virksom reklame; det savner såvel i den danske som i den tyske udfærdigelse et titelblad, som man dog anvendte ved større forordninger. Det begynder umiddelbart med det kongelige brev; men måske har Klingenberg netop ønsket, at det i det ydre skulle lægges så nært som muligt op ad en normal forordning fra majestæten, hvorved læserne også blev tvunget til at gå i gang med teksten selv for at orientere sig om indholdet. Heller ikke Martzan nævnes noget steds i trykket; kun gennem regningen kan det oplyses, at det er hans trykkeri, der har trykt det.

Nogen succes blev Det Frugtbringende Selskab ikke; der regnes med,

at kun 5% af de samlede indskud blev tegnet.¹⁷⁾ Kansleren Christian Thomesen Sehested har formentlig tegnet sig for 2000 rdlr. – altså 20 pladser –, men betingede sig, at Klingenberg, hvis kansleren ønskede det, skulle tilbagekøbe de 15 pladser for 1500 rdlr., hvilket var tilladt; måske har det været nyttigt at kunne meddele, at kansleren havde tegnet sig for et så stort beløb.¹⁸⁾ I Norge tegnede statholderen Gregers Krabbe sig for 1400 rdlr., men de 400 rdlr. heraf skulle tages af et lån, han tidligere havde ydet kongen.¹⁹⁾

En samlet opgørelse over de indtegnede kapitaler er ikke påtruffet; i Danmark kan nævnes, at borgere i Odense, en kapitalstærk by, tegnede sig for en del pladser;²⁰⁾ ellers var det helt overvejende afslag, der indløb, motiverede i tidens stil med fattigdom og uformuenhed.

Da fristen for indtegnning – 1. september 1653 – var ved at udløbe, opnåede Klingenberg, at denne udsattes og fik udsendt en ny henvendelse til lensmændene af 25. august s.å. og et nyt åbent brev, ligesom han nu lod en fuldmægtig Georg Thomas Hasenreiffer foretage en agitationsrejse til lensmændene og købstæderne vest for Storebælt; der opnåedes intet herved ud over en ny udgift på 160 rthlr. til fuldmægtigen.²¹⁾ Det Frugtbringende Selskab var uhjælpeligt omkommet allerede ved sin fødsel. Tiden var ikke moden til en frivillig gennemførelse af en sådan tontine, hvad Klingenberg havde set fra første færd, og de politiske muligheder for en tvungen gennemførelse af den ikke til stede.

Om Det Frugtbringende Selskab vidner nu kun nogle arkivalier, dels i Norge, dels i Danmark, og de to tryk, som udgik fra Martzans bogtrykkeri, og som nu utvivlsomt er store sjældenheder. Poul Klingenberg selv fik i første omgang kun udgifter, som han dog delvis kunne lade sin franske forbindelse betale; men Klingenberg havde præsenteret sig ved det danske hof som en smidig og energisk forretningsmand. I det selv samme efterår, da hans livsforsikringsselskab gik ned, blev han udnævnt til generalpostmester over det ved kongelig forordning af 30. november 1653 nyordnede postvæsen. Hans tilknytning til det Bernske handelshus (svigersøn af huset blev han i juni 1654) havde nok endda bragt ham i nær forbindelse med det danske hof; men allerede forhandlingerne om det stort anlagte forsikringsselskab gav ham en drejning mod Danmark, der siden udbyggedes; foruden til generalpostmester blev han (1654) udnævnt til admiralitetsråd; han anvendtes efter enevældens indførelse i dansk udenrigstjeneste og adledes 1669.

Klingenberg blev efterhånden en rig mand og fik meget store godsmængder udlagt af kronen; men de var sjældent indbringende; han døde da også i trange kår, hvilket nok i høj grad har præget hans eftermæle.

Han fortjener engang en grundig biografi; og det forekommer mig, at hans indsats i arbejdet for Det Frugtbringende Selskab viser betydelig dygtighed, ganske uanset den skæbne, der overgik selskabet.

NOTER

(1) Poul Klingenberg, f. 1615 i Hamborg, kom i handelslære hos den dansk-tyske storkøbmand Albert Baltser Berns, hvis datter Elisabeth han ægtede 1654. – Med hans sønnesønsson major Poul Klingenberg uddøde i hvert fald den adlede linje i mandsstammen. Dennes broderdatter Frederikke Juliane Louise Klingenberg (død 1833) havde 1779 ægtet Ludvig Frederik Wedell til grevskabet Wedellsborg (jvf. Danmarks Adels Aarbog 1951, 157 og (med fejl) 1923, 488). Gennem denne slægtsforbindelse er Poul Klingenberg's papirer nedarvet til lensgreve Herman Wedel Jarlsberg til stamhuset Jarlsberg, der gennem det norske Riksarkiv til mig har udlånt pakken med papirer vedr. Det Frugtbringende Selskab 1653. For denne venlighed og imødekommenhed og for tilladelse til at benytte og aftrykke papirer herfra beder jeg lensgreven modtage min ærbødige tak. – (2) I bd. 2 af "Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie i Frederik III's tid", der omfatter årene 1651-53, og som udgives og ventes udsendt i 1971 af mig for Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, bekostet af Statens humanistiske forskningsråd, behandles Det Frugtbringende Selskabs forhold til rigsrådet mere indgående, ligesom en række dokumenter vedr. dette aftrykkes her. – (3) De Klingenberg'ske papirer er kun sjældent benyttet af danske forskere; det er den hollandske forsikringshistoriker Herman Wagenvoort, der først virkelig har gjort brug af pakken med papirerne vedr. Det Frugtbringende Selskab i sin disputats „Tontines. Een onderzoek naar de geschiedenis van de lijfrenten bij wijze van tontine en de contracten van overleving in de Republiek der Verenigde Nederlanden“ (1961). Jeg er overarkivar, dr.phil. Sune Dalgård megen tak skyldig for at have henledt min opmærksomhed på denne bog. – (4) Foruden til Wagenvoorts ovennævnte bog kan henvises til den ikke så dybtgående behandling heraf i „De statsgaranterede danske Livsforsikrings-Anstalter. Festskrift ved Halvhundredaarsdagen for Anstalterne af 1842“. Udgivet af Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871 ved S.Hertzprung, 1892, s. 3-6, jvf. Kai Honum i „Statsanstalten for Livsforsikring“. Udgivet i Anledning af 100-Aarsdagen for Oprettelsen af de statsgaranterede Anstalter i 1842, 1942, s. 13 f., og J.O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark indtil det 19. Aarhundrede, 1935, s. 389 ff. Supplerende oplysninger for Norge findes i K.Lorange: Forsikringsvæsenets historie i Norge inntil 1814, Oslo 1935, s. 277. (5) Se J.Coudy: „Tontine Royale“ sous la règne de Louis XIV, i Revue historique de droit français et étranger 4.sér. XXXV, 1957, 127-34. – (6) Om Duarte de Lima, der døde o. 1660, se Tidsskrift for jødisk Historie og Literatur II, 1921, s. 138-45 og Hermann Kellenbenz: Sephardim an der unteren Elbe. Ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung vom Ende des 16. bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts (Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beiheft 40), 1958, især s. 302 f. og 371 f. – Duarte de Limas livsforsikrings- og lotteriforslag af 1653 omtales dog ikke her. – (7) Det

danske tryk af prospektet findes i Det kongelige Bibliotek i Hielmstiernes samling som nr. 2389, 4°. – Det tyske tryk har i Det kongelige Bibliotek katalogbetegnelsen 34, 1, 275 (4°). Af dette sidste tryk ejer også Rigsarkivet et eksemplar. – (8) Se De statsgaranterede danske Livsforsikrings-Anstalter, 1892, s. 6 note 1. – (9) Skrivelse fra de holstenske råder 27. 4. 1653 i RA. Tyske Kancellis Indenlandske Afdeling. Lotterisager m.m. 1567, 1653. – (10) Kun til bilag nr. 21 synes den originale udfærdigelse bevaret, et pergamentsbrev med vedhængende segl og tillige underskrifter på pergamentet; disse er delvis andre end de i trykket angivne, hvilket dog ikke er noget falskneri. Forholdet er det, at hvad rigsrådets flertal vedtog, hæftede også fraværende råder for, hvorfor disses navne i trykket kunne sættes under dokumentet. Mærkeligere er det, at originalen også har de i slutningen af juni 1653 udnævnte rigsråder (Otte Krag og Gunde Rosenkrantz); men det skyldes, at denne garanti af konge og rigsråd i fællesskab aldrig formelt nåede at blive endeligt udstedt, da Det Frugtbringende Selskab ikke trådte i virksomhed. Orig. i Danske Kancellis arkiv, pakken: Akter ang. et paa-tænkt „Frugtbringende Compagnie“ med indkomne erklæringer i henhold til kgl. missive af 12. maj 1653, mangler da også datering, og det samme gælder kopien i kancelliets kopibøger (Sjællandske Tegnelser 32, 528-31).

(11) Om Martzan se Dansk Biografisk Leksikon, red. Povl Engelstoft og Svend Dahl, XV, 1938, 386 og Weilbachs Kunstnerleksikon, red. Merete Bodelsen og Povl Engelstoft, II, 1949, 353. – Martzan, der døde 1654, havde i disse år bl. a. trykt Ordinansen af 14. maj 1651 om toldens forvaltning og administration i Danmark, Toldrullen af 13. august 1651 for hele Danmark og Forordningen af 30. november 1653 om postvæsenets ordning over Danmark og Norge (jvf. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende, udg. af V. A. Secher, VI, 1918, 9, 33 og 114). – (12) Klingenbergers samlede udgifter, herunder hans egne og en fuldmægtigs rejseudgifter og udgifter til Klingenbergers ophold i København, opgjordes i januar 1654 til godt 821 reichsthaler (tyske eller speciedaler); her figurerer bogtrykkerens regning omregnet til 15 rthlr. 11 sk., mens indbindingen havde kostet 26 rthlr. 16 sk. (Bogbinderens originale regning synes ikke bevaret). – Klingenbergers samlede opgørelse fremkom, fordi Gerard Heusch i Paris skulle betale sin andel af udgifterne. Opgørelsen findes i koncept i den ovennævnte pakke på Jarlsberg Hovedgård. Jvf. Wagenvoort: anf. arb. 42 f. – (13) Det kgl. Biblioteks tysksprogede eksemplar er i samtidigt silkebind. – (14) Danske Kancelli. Sjællandske Tegnelser 32, 528-31; koncepten til missivet i Koncepter og indlæg hertil; heraf fremgår, hvor mange eksemplarer der sendtes til lensmændene i de forskellige len. – (15) Om opgørelsen se note 12 ovenfor. (16) Se tingsvidne af Antvorskov birketing af 28. juni 1653 i Danske Kancelli. Akter ang. et påtænkt „Frugtbringende Compagnie“ med indkomne erklæringer i henhold til kgl. missive af 12. maj 1653. – (17) K. Lorange: anf. arb. s. 278. – (18) Klingenbergers koncept til en erklæring til kansleren herom, dat. 14. juni 1653, findes i ovennævnte pakke i Klingenbergers papirer på Jarlsberg Hovedgård. – (19) K. Lorange: anf. arb. s. 277. – (20) Se den i note 16 nævnte pakke i Danske Kancellis arkiv. – (21) Jvf. note 12.